

Таємниця Будинку Гельцелів

Мариля Шимічкова

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Наталія Данилюк

© Видавничий дім «Фабула». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Пролог

У якому небагато видно, та й чути небагато.

Коридор о цій порі зовсім порожній, але блакитнуватий полиск місяця, що просвічується крізь гілля дерев, укладає на дверях і стінах чудернацькі візерунки, які щомиті зливаються в якісь фігури: монахиню в корнеті й розлогому габіті, згорблену стареньку, рослого сторожа. Та це нічого, це нічого.

Наскільки ж було б простіше, якби кімната містилася в боковому крилі, за рогом — але ці двері видно із заскленого приміщення в кінці коридору, ясно освітленого лампою; тут з'єднуються обидві частини будинку, жіноча й чоловіча, а у вартівні біля замкнених на ключ дверей зазвичай чатує цербер у строї шаритки; однак тепер цербера, дякувати Богу, немає.

Вертається, намагаючись іти безшелесно. Всувається в кімнату, підходить до тіла на розкиданій постелі; схоже, його пронизали агонічні спазми, проте обличчя здається на диво спокійним, наче після смерті зійшла на нього якась благодать.

Найскладніше вхопити її. Гола п'ята, що стирчить із-під коца, стукнула об підлогу. Анічирк. Ні, ніхто не йде, ніхто нічого не почув. Ще тільки застелити ліжко. І ра-а-аз! Хто б міг подумати, що тіло так важчає? Важить більше, ніж за життя. Скільки вона могла важити, чотири камені? Центнер? Ні, менше ніж центнер. Худе щось, самі кістки та шкіра, голова, як у пташечки, руки, як лапки кажана. А ледве в ній згасло життя — то наче двигати дзвін Зігмунт. Зітхнула? Ні, у жодному разі. Та є все-таки це вражіння, що труп зараз оживе й почне мститися. Ще тільки зо чотири метри, три, два. Зазвичай цей коридор не здається аж таким широким, а тепер наче цупиш і цупиш. На щастя, немає тут жодних дверей, жодного замка, вхід нагору вільний. Так чи інак, починаються сходи. Добре, що нові, то не скрипітимуть.

Розділ I

У якому ми знайомимося з домочадцями одного помешкання на вулиці Святого Яна, дізнаємося, як Відень мститься Кракову, для чого можуть знадобитися сім жеребців, що саме здолає не одну холеру, а також про велику придатність деяких книжок, так само велику загребушість дам із товариства й трагічний випадок з угорським послом через пляшку сливовиці.

У суботу, 14 жовтня 1893 року, над кам'яницею «Sub Pavone» на вулиці Святого Яна в Кракові вже зрання грозив дощем навіс темно-сірого, місцями сапфірового хмариська.

— Францішко,— понуро зітхнула професорова Щупачинська, остерігаючись найгіршого, тобто видатку двадцяти центів на повернення фіакром,— справунки самі не зробляться.

Після чого, пропускаючи повз вуха сентенційну відповідь кухарки («На святого Єроніма є дойдж або й нима»,— хоча день пам'яті отця й доктора Церкви святкували тижнем раніше), перейшла до передпокою, застібнула гачком два ряди чорних гудзиків на черевичках, натягла рукавички з вишневої шкіри glasebe, наділа новий капелюшок, куплений у крамниці мод Марії Прусс, й оглянула себе в дзеркалі. Професорова наближалася до сорокової весни, але схвально констатувала, що вигляд має цілком доладний. Можливо, за останній рік вона мінімально додала у вазі, проте трималася рівно, а її фігура досі була повабна. Шкіра здорова, без жодних висипань, зморщок небагато — лише одна помітніша, на чолі, між брів, може, надто часто насуплених. Обличчя довгасте, з доволі суворими рисами, але пом'якшене гарно зарисованими бровами, очі живі, у темній облямівці... Ніс із легкою горбинкою... Уста, що ж, уста могли б бути повнішими, однак професорова втішала себе, що вузькі губи надавали їй вигляду витонченої

англійки.

Щупачинська сягнула по парасольку до фаянсової вази, що стояла біля дверей, наїжачена чоловіковими тростинами для прогулянки. Пальці на мить затріпотіли над руків'ями: срібна голова папуги з топазовим очком, згорнений хобот слона, кулька зі слонової кістки (подарована кілька років тому вдячними студентами), невеликий лискучий череп (пам'ятка з часів, коли Ігнацій Щупачинський закінчував медичні студії) — і врешті дістали китайського дракона, що гнався за перлиною: подарунок, як любила згадувати Зоф'я, від сестри, яка мешкала у Відні. Ще лиш один, кинений через плече, погляд у дзеркало — настільки кокетливий, щоб сподобатися самій собі, і настільки суворий, щоб Францішка не насмілилася відповісти на нього смішком,— і вже були готові вирушати на Щепанську площу.

Ішли як завжди: Святого Яна, потім Томаша, уряди-годи неприязно зиркаючи на ту саму хмару, що наростала, пухла, клубочилася над П'ясеком.

— У Кроводжі вже вера лиє,— сказала Францішка в простір, хоч і з виразною огудою. Та вона знала, що в житті Зоф'ї Щупачинської існували святості більші за піднесення гостії, і належав до них порядний обід, а отже, і так само порядні справунки.

Вони доходили вже до кінця Святого Томаша, тож Францішка, яка йшла трохи позаду з перевішеним через руку кошиком, знала, що зараз буде: на рівні кам'яниці Сендзівуя кокарда на капелюшку раптом смикнулася й повернула праворуч, а за нею решта капелюшка й голова професорової. Настав час зойку, бо звідси вже було видно «той злочин», «той огидний сарай, гідний полустанку в гарнізонному місті», тобто величезну конструкцію критих евакуаційних сходів, добудовану кілька років тому до будинку міської сцени після пожежі в столичному Рінттеатрі.

— Я розумію, що там згоріло близько чотирьохсот осіб,— повторювала професорова Щупачинська,— та хіба це привід, щоб Відень мстився Кракову цією шкарадою? На щастя, новий театр уже на підході!

Тож був і ритуальний зойк, і зворотний рух кокарди. Тепер треба було перейти до засадничих справ.

Щепанська площа відкривалася широко, оточена присадкуватими кам'яничками: тут і там із брудної бруківки виростили криті гонтом криві буди, обліплені столами, столиками, бочками з квашеною капустою й огірками, купами дров, оберемками мітел, лозовими кошиками, що тріщали від надлишку грушок, яблук, картоплі, цвітної капусти, звезених сюди селянами з підкраківських сіл,— і так аж до протилежного кінця площі, що замикався найдовшою будою, поділеною на ятки, перед якими метушилися перекупки, клієнтки й жменька гнаних геть замурзаних вуличників-дітваків, що чигали на нагоду поцупити яблуко чи підхопити із землі зронену монету. Проте найбільше там було служниць і кухарок — професорова мала свою думку щодо господинь, чия служба ходить на закупи самопас: «підуть із дому зі жменею гульденів, а вернуться з однією петрушкою, та й то надгнилою»; авжеж, траплялося і їй послати дівчину по кілька дрібниць на ринок, до аптеки або галантереї, але суботніми покупками верховодити мала особисто.

Коли Щупачинська проходжувалася між будами, її мозок працював, як арифмометр чи інша обчислювальна машина: у голові укладалися цілі дні й тижні зі сніданками, обідами, підвечірками й вечереями, з необхідною кількістю борошна, масла, молока, сметани, смальцю, цукру й меду, фунтами фруктів, мірами вина, з каплунами, полотками, шніцелями й заливними. Між кошиком яблук і столом, закладеним загорненими в листя хрону сирами, вона могла поррахувати в пам'яті зайделі й віденські відра, лоти й стоуни, гарнці

й ахтелі поживи, якою розпоряджатиметься протягом найближчих днів, тижнів і місяців. Плуталася тільки в нових монетах — минулого року Відень замінив срібні гульдени золотими коронами. Та позаяк в обігу були обидві валюти, а центами називали як старі добрі крейцери, так і нові гелери, варті половини своїх попередників, то на ринку постійно доходило до непорозуміння, коли якась господиня нарікала на дорожнечу: «Двадцять центів за кілограм кольрабі?! Це грабіж!», на що перекупка втихомирювала її: «Не гарячкуйте так, пані райцева, це ж бо нових центів, не старих!».

Так чи інак, професорова, власне добравшись у розрахунках і планах до м'яса, з яким упоралася завчасно,— шніцелі на сьогоднішній обід уже приготовано, а пулярку на завтрашній мав до четвертої доставити хлопець із яток на Малому Ринку,— перейшла до обмірковування здоби на всі дні тижня, що надходив, коли від розрахунків відірвало її мелодійне:

— Кузинко! Ку-зин-ко!

Понад сільветками двох замотаних у хустки баб із Бровниць, які продавали зібрані на світанку гриби, Щупачинська виловила поглядом високу сувору постать, що рухалася дрібними кроками з боку театру: Юзефу Дуткевичеву. Хоч і єднало їх фактично далеке споріднення через тітку, яку вони востаннє бачили, мабуть, років зо тридцять тому,— і яка віддавна резидувала на цвинтарі в Бжеську,— але ще більше єднала багаторічна, палка взаємна неприязнь, а властиво: розтягнений на роки поєдинок із пускання шпильок, у якому кожен укол маскувала перебільшена ввічливість. А остаточний результат був досі не відомий.

Дуткевичева, з Корвінів-Кохановичів, по чоловікові, як часто підкреслювала, Тшаска-Дуткевичева, походила, безперечно, з кращої родини, ніж Щупачинська (зі звичайнісіньких перемишльських Ґлодтів), а один із її кузенів був навіть радником намісництва. Проте Щупачинська вигравала посадою чоловіка —

дружина професора Університету була на кілька голів вища за вдову урядника Товариства взаємного страхування. До того ж старий Дуткевич осиротив її менше року тому, а скромна чиновницька пенсія не дозволяла тримати водночас кухарку й покоївку, і тому кузинка з важким серцем змушена була відіслати Францішку. «Легше привчити покоївку готувати, аніж навпаки,— пояснювала вона своїм мелодійним голосом,— а після смерті Яна втомлювала мене вже така кількість душ, що крутилися по дому».

Докторова Щупачинська не була б собою, якби не скористалася тоді із ситуації, тим паче, що постійно мала клопоти зі службою й, властиво, завжди шукала когось нового, позаяк або щойно вигнала покоївку чи кухарку, або саме збиралася це зробити. Вона миттю вивчила питання — адже як невтомна вивідачка мала постійний доступ до більшості того, що відбувалося в межах Плантацій,— й ефективно обкрутила і кузинку, і її робітницю, яка вже за тиждень після першої розмови перебралася з Флоріанської на Святого Яна, забравши з будинку Дуткевичів свою дерев'яну скриньку. І стало це однією з найкращих досі залагоджених справ у житті Щупачинської: Францішка Гавенда, яка потрапила до Юзефи декаду тому прямо з рідних Кентів заледве чотирнадцятилітньою Франею, виявилася проворною, чесною й кмітливою, привченою до всілякої роботи, а на додаток так добре опанувала традиційну галицьку кухню, з особливим урахуванням десертів, що поряд із її перевагами зблякло те, що було первинним двигуном інтриги: радість від зубожіння конкурентки й перехоплення її багаторічної служниці.

Можливо, зрештою, якби Францішка з'явилася в кам'яниці «Під Павичем» прямо з рекомендаційної контори для слуг, Зоф'я звільнила б її через місяць під будь-яким приводом, як це взяла собі за звичку; та позаяк ішлося про тріумф у боротьбі з Дуткевичевою, професорова кілька разів зіпила зуби — і за пів року життя свого не уявляла без цієї мовчазної, худі дівчини з великими очима й

чималими червоними долонями.

— Зоф'є, що за присмна зустріч! — нещиро вигукнула Дуткевичева, яка, оминаючи двох носіїв із джутовими мішками, добрела до середини площі, тягнучи за собою знічену служницю.

— Юзефо, яка я рада,— так само нещиро відповіла Щупачинська.

Францішка, невправна в змаганнях пань з товариства, під час кожної такої зустрічі почувалася ніяково, тож, угледівши свою колишню хлібодарку, зіщулилася всередині. Дуткевичева хоч і виражала вголос задоволення від того, що «вірна Франя» знайшла «таку гідну працедавицю», та суворий погляд, яким вона зміряла свою колишню кухарку, не залишав жодних ілюзій. У Кракові «пробачення» було виключно теологічним терміном, без практичного застосування в повсякденному житті.

Францішка, чемно вклонившись і пробубонівши під ніс увічливе питання про здоров'я, відсунулася осторонь, поступаючись полем потужним вольтижеркам. Ставши скромно на деякій відстані, вона вдивлялася в старі афіші, що облазили з бокової сторони буди, яка замикала Щепанську площу з боку Плантацій, і, примруживши очі, відчитувала потихеньку: **ВЕЛИКИЙ ЦИРК СІДОЛІ** Сьогодні в суботу 16 вересня! Велике неймовірне добірне видовище... Тут через плакат ішов горизонтальний розрив, а нижче дрібнішим шрифтом, через що дівчина змушена була ще дужче мружити очі, список атракцій: виступ Чезаре Сідолі, неперевершеного англійського жокея, далі Міс Мері Енні Ґордон, яка представить Аттилу, російського вороного жеребця на волі; гіпологічна картина із сімома жеребцями; аж до «Залицяльника на скаку» — великої пантоміми, інсценованої директором. Серце ще сильніше забилося у Францішки під блузкою. Ті галуни! Той барабанний дріб!

Тим часом справжнє видовище відбувалося тільки-но на відстані сажня, де, свідомі наближення бурі, зійшлися ці дві

прекрасні краківські квочки, яким, наче середньовічні зброєносці з якоїсь надгробної плити в кружґанках домініканців, товаришували служниці, що замість шоломів носили кошики, повні овочів.

Дуткевичева, досі в жалобі, яку мала носити вже до кінця життя, з високо зачесаним сивим волоссям, увіткнена в просту, а проте елегантну сукню двосезонної давності, трималася прямо й з великою гідністю; Щупачинська, молодша на понад декаду, убрана була значно барвистіше,— хтось, мабуть, сказав би «крикливо»,— але нічим не поступалася тій першій; вона ніколи не була красива, однак на тридцять восьмому році життя все ще вважалася «пристойною жінкою». А рідкі пасма сивини в каштановому волоссі її лише — у цьому питанні довіряла панам, які говорили їй компліменти,— прикрашали.

Обидві стояли майже нерухомо; лунали слова, фрази, речення, та це не мало анінайменшого значення. Е, краківські плітки й люб'язності. Важливо тільки те, що між словами: жести, посмішки, виверти. Але видно було, котра програє сутичку: Щупачинська, неуважна, час від часу поглядала неприязно то на хмару, то на ряд фіакрів, що стояли під театром; якщо лине, перш ніж устигнуть вернутися додому, треба буде заплатити за коротенький проїзд стільки, скільки за чверть години роз'їжджання із шиком по місту, тобто двадцять центів. Грабіж серед білого дня. На щастя, хмара, усе ще клубочучись і пушачись, темніючи дедалі дужче, займаючи вже більшу частину неба, наразі стримувалася від дощу.

Нарешті все-таки вдалося довести розмову до такого кінця, щоб жодна з пані не почувалася ображеною, й обидві розійшлися в різні боки, тягнучи за собою хвости: двох нав'ючених служниць.

Попрощавшись із пані Дуткевичевою, Зоф'я пробіглася ще хижо між кількома ятками, указуючи пальцем у вишневій шкірі glase на особливо гарну цвітну капусту або, навпаки, побиту грушку, а Францішка звивалася, складаючи до щораз важчого кошика чергові

фунтики; так дійшли вони аж до краю площі, де пані кинула позад себе: «Зробимо гак, пройдемо ще через аптеку»,— і зайшли в Щепанську.

— Вибачте, будь ласка, пані, чи могла б я післязавтра до обіду отримати вихідний?

За інших обставин Щупачинська, може, зупинилася б і заламала руки, але тепер на це не було часу; подивилася тільки співчутливо на кухарку й, не сповільнюючи кроку, почала тираду:

— Францішко, Францішко, знову цирк Сідолі? Скільки тобі років? П'ятнадцять чи майже двічі по стільки ж? Знову марнуватимеш гроші, щоб подивитися на ті геци на конях? Або на того голодранця, який розважає збіговисько зівак, стрибаючи з кулі на парашуті? На додаток усаджений на велосипеді?

Францішка якусь мить мовчала, подумки вертаючись до того нечуваного вечора, коли вона, сидячи на найдешевших місцях, очей не відривала від щедро розшитої золотом уніформи й неймовірної збруї. Ці блиски, коли вольтажерка здіймалася в стременах, ці вигуки жаху й захоплення! Якби могла, ходила б на виступи цирку й двічі на день, тим паче, що програма — як стверджували розліплені по місту плакати — змінювалася й була багата. Та цього разу йшлося не про це.

— Ні, пані, я б хотіла відвідати бабуню в Будинку Гельцелів.

Зоф'я Щупачинська, як годилося краківській міщанці, не була любителькою вихідних; цей змарнований час можна б присвятити чомусь корисному, наприклад, почистити срібло або помити кілька вікон; але що ж, пів дня на тиждень треба було віджалувати; гарантував це не тільки договір, а й звичай, тобто засади дому Дуткевичів, які Францішка перенесла з Флоріанської на вулицю Святого Яна. А з двох бід краще, якщо вона відвідає постару Ґавендину, ніж вештатиметься по цирках або ярмарках. Хоча Зоф'я вже давно осиротіла й не мала в родині жодних дідунів чи бабунь,

якими опікувалася б чи навіщала їх у Гельцелів, та й сама не могла розраховувати на те, що років за сорок хтось провідуватиме її в такому закладі, загалом, одначе, участь у родинному житті схвалювала.

— Звісно, Францішко,— кивнула головою, капелюшком і кокардою, після чого, увесь цей час не сповільнюючись, ухвалила рішення, що й сама вибереться на прогулянку.

У своїй щоденній боротьбі за перетворення на ідеальну краків'янку, якій ніхто не наслідиться дорікнути провінційним походженням, Зоф'я Щупачинська вела найрізноманітніші кампанії, зокрема суспільну. Донедавна вона мріяла, що стане головою секції жінок на ХІХ Крайовій виставці у Львові, але, на жаль, на зібранні в Ощадній касі ніякого голосування не було; на трибуну зійшов директор виставки, віцепрезидент Львова Мархвицький, і сповістив солодким голосом, що головою обрано дружину Поляновського, автора ідеї виставки, а на підлеглих їй підібрано гронце великих пані: княгиню Сапежину, графиню Баденьову й Лясковську, дружину делегата Намісництва в Кракові. До всього він додав ще власну благовірну. Розтягли все ті загребущі баби, доценту розтягли: Баденьова — дитячі притулки, шпиталики й добродійні справи, Поляновська — народну освіту, науку домашнього господарства, виховання дітей і школи слуг, а Мархвицька — рукоділля, курси праці для жінок і базари, та ще й усю комісію жіночих товариств. Ненаситна! Мессаліна добродійності, Єзавель кооперативного руху!

А тому професорова вирішила піти іншою стежкою, більш локальною, і прислужитися опіці над краківськими хворими й убогими. Великим капіталом, може, і не диспонувала,— а якби й диспонувала, не витрачала б його понадміру,— але була заповзятлива, амбітна й уміла так покерувати людьми, що самі собою те й інше їй полегшували. За поле діяльності обрала

Товариство доброчинності, а за мету — стати дамою комітету в правлінні відділу дам. Відомо, крісло голови й віцеголови займали графині Потоцькі, другої віцеголови — Гвиздоморська, дружина віцеголови загальної ради, а далі як не Замойська, то Любомирська, а Тарновська Браницькою поганяє. Проте траплялися серед комітетних дам і пані без гербів із митрами — і саме це Зоф'я мала на меті. Хоча добре знала, що не одна вона втупила туди свій погляд; от такі хоча б, як Поніклова й Гайслерова, як Зембачинська, винятково завзята до опіки над старцями, останнім часом навипередки літали до Будинку Гельцелів. Треба було піти, показатися, нав'язати контакти з монахинями.

— Підемо разом, Францішко,— сказала професорова, входячи у двері аптеки «Під Золотим Тигром».

Вони були єдиними клієнтками, усі від малого до старого вже втекли від неминучого дощу додому. Зоф'я машинально звела очі: на стіні, понад темними шафами, продовжував висіти портрет недавно померлого власника, Фортуната Ґралевського, перев'язаний стрічкою з крепу; його ім'я та прізвище досі виднілися на всіх етикетках і, ймовірно, залишаться там ще на якийсь час, доки не вичерпаються запаси. Тоді надрукують нові, де те саме лікарське вино «Кондуранго» чи «Саграда» продаватиметься під прізвищем доньки, яка пішла за того лайдака, квачомаза Мальчевського. «Так минає мирська слава,— сказала собі подумки професорова,— і краківського аптекарства».

— Дві фляжечки вина від холери,— вимовила вже вголос.

Газети щодня доносили про чергові випадки, «Час» навіть мав спеціальну рубрику ХОЛЕРА. Наразі мелькали тільки назви відлеглих міст і містечок: Станіславова, Ворохти, Микуличина, але відколи промайнуло зловісне «Риманув», Зоф'я відчула, що холера стоїть ante portas і потрібно від неї відповідно забезпечитися. На жаль, професор Щупачинський у справі лікування цієї хвороби мав

свою, болісно нудну медичну думку, а саме таку, що вино, авжеж, може бути смачне, може зміцнювати організм, але з холерою не впорається; він до нудоти повторював щось про вібріони й гігієну, а також що ліками стане лише будівництво добротних водопроводів. Але професорова знала своє: миття рук навіть наполовину не такий дієвий засіб, як вино, рекомендоване авторитетними лікарями.

— Чорничного від Шварца з Відня чи від Ґутунича?

— А те Ґутунича то звідки?

— Теж із Відня. Далмаційське.— Короткозорий прикажчик підніс фляжку до очей і повільно відчитував друк на етикетці: — Містить дубильну речовину. Проти хвороб шлунка й кишок.

— Може, усе-таки те чорничне від Шварца,— відповіла професорова з гідністю. «Ґутунич,— подумала собі,— що це взагалі за прізвище? Точно не віденське».

Францішка стояла без слова, але й вона в справі холери мала свою думку, яку, однак, соромилася виявляти, уже не раз вилаяна за розмови про забобони як Дуткевичами, так і новими господарями. У Францішки був медичний оракул, якого вона слухалася щоразу: . На питання, яка книжка на світі найважливіша, Францішка впевнено, як добра християнка, не роздумуючи, відповіла б, що Біблія. Та якби дістатися до найглибшої глибини її серця, виявилось б, що це радше «Янгольська поміч». Позаяк у Біблії багато повчальних історій і мудрих оповідей, але способи розв'язання проблем, які стосувала Юдита, чи теж медичні методи Товита були, властиво, непридатні до використання в повсякденному житті, у якому людина стикалася з найрізноманітнішими клопотами.

Тут у пригоді ставала власне «Янгольська поміч», зі сторінок якої можна дізнатися, якими штучками присвоїти хатніх тварин, які є надійні засоби від веснянок, нудоти, мух, судом, боязні води, яка есенція справить, що людина все, що читає й бачить, затамить, як звести бородавки, безплідний шлюб зробити плідним і зарадити

довготривалим громам і дощам.

• • •

Далі — у повній книжці «Таємниця Будинку Гельцелів».
nashaknyga.com.ua